

Poznań, 1. 09. 2021 r.

Prof. UAM dr hab. Kinga Kuszak

Wydział Studiów Edukacyjnych

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Alicji Potorskiej pt.

„Diagnoza warunków tworzonych dzieciom w wieku poniemowlęcym w wybranych placówkach wczesnej opieki i edukacji a rozwijanie przez nie autonomii i samoregulacji”

przygotowanej pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Marii Deptuły oraz promotora pomocniczego- dr Blanki Poćwiardowskiej

w Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Uwagi wstępne

Tematyka podjęta przez panią mgr Alicję Potorską w rozprawie doktorskiej jest aktualna i z całą pewnością społecznie ważna. Nie od dziś wiadomo, że inwestycja w rozwój najmłodszego pokolenia, a co się z tym wiąże również inwestycja w dobrej jakości opiekę i edukację, jest inwestycją w przyszłość społeczeństwa. Świadczą o tym rozwiązania z powodzeniem realizowane w różnych krajach europejskich oraz w Stanach Zjednoczonych (np. w odniesieniu do grup defaworyzowanych, czy grup migrantów). Również w naszym kraju coraz wyraźniej dostrzega się to zagadnienie, przede wszystkim w dyskursie naukowym, w obszarze podejmowanych badań. Powoli aplikowane są też wyniki najnowszych badań do praktyki funkcjonowania instytucji wczesnej opieki i edukacji. Wspomnę o niedyrektywnej koncepcja towarzyszenia w rozwoju zaproponowana przez panią prof. Lucynę Telkę, od kilku lat z sukcesem realizowanej w placówkach a Łodzi.

Doktorantka postawiła przed sobą zadanie poznania warunków, jakie tworzą placówki wczesnej opieki i edukacji dla rozwoju autonomii i samoregulacji dzieci w okresie między drugim a trzecim rokiem życia, a więc w okresie sensytywnym dla wielu kluczowych dyspozycji, w czasie, gdy podstawowym zadaniem rozwojowym i najważniejszym „zdarzeniem psychologicznym”, jak ujął to Eric H. Erikson, jest właśnie osiągnięcie przez dziecko samoregulacji i autonomii. Warto zaznaczyć, że w placówkach wczesnej opieki i edukacji tworzone są, a przynajmniej tak powinno być (w świetle koncepcji konstruktywistyczno-społecznych) warunki, które sprzyjają zachodzeniu korzystnych zmian rozwojowych i służą osiągnięciu elementarnej samoregulacji i autonomii. Osoby organizujące takie placówki tworząc koncepcje ich funkcjonowania, wyposażając je, zatrudniając profesjonalistów, a następnie wykorzystując potencjał przestrzenny, materialny, społeczny powinny zapewnić każdemu dziecku nie tylko przyjazną strefę aktualnego rozwoju lecz przede wszystkim strefę dla jego najbliższego rozwoju. Powinny zatem umieć tworzyć i wykorzystywać potencjał placówki, organizować ją tak, aby dziecko mogło podejmować działania (wspólnie z opiekunem) na wyższym, bardziej zaawansowanym niż aktualny poziom rozwoju, umożliwiać wykraczanie poza aktualne granice określone strefą aktualnego rozwoju.

Zagadnienie, którym zajęła się Doktorantka jest, co trzeba zaznaczyć, niełatwe ze względu na specyfikę grupy wiekowej. Prowadzenie badań z udziałem małych dzieci jest bardzo trudne, wymaga bardzo dobrego przygotowania merytorycznego, warsztatowego, wiedzy, kompetencji do wchodzenia w relacje z nimi, dbałości o rzetelne przygotowanie bezpiecznych dla uczestników narzędzi badawczych. Pod pojęciem „bezpiecznych” rozumiem nienaruszających dobrostanu najmłodszych, a jednocześnie pozwalających podstawie przeprowadzonych weryfikacji formułować wnioski Bezpiecznych- a więc przede wszystkim umożliwiających prowadzenie badań z zachowaniem należytej troski o komfort osób badanych. Trzeba dodać, że samo prowadzenie badań w placówkach wczesnej opieki i edukacji jest często niemożliwe, gdyż badaczki i badacze nie otrzymują zgody dyrektorów i opiekunów dzieci na wejście do instytucji. W tej sytuacji niewiele osób decyduje się na prowadzenie badań z udziałem małych dzieci właśnie w tego typu placówkach. W tym kontekście trzeba docenić zamysł podjęcia ryzyka i trudu zaprojektowania i przeprowadzenia takich właśnie badań.

Analiza formalnej struktury dysertacji

Struktura pracy nie budzi zastrzeżeń. Praca składa się ze wstępu (s. 6-9), poprzedzonego spisem treści. Trzech rozdziałów, z których każdy złożony jest z kilku podrozdziałów. Pierwszy (s. 10-81) ma charakter teoretyczny. Autorka prezentuje w nim wybrane zagadnienia dotyczące wczesnej opieki i edukacji. W rozdziale drugim (s. 82-146) dokonuje opisu założeń badań własnych. W ostatnim (s.147-257) przedstawia wyniki przeprowadzonych weryfikacji. Struktura rozdziałów jest poprawna, choć rozdział pierwszy kończy podsumowanie. Dwa kolejne rozdziały nie zawierają wyodrębnionego podsumowania. Gdyby Autorka zdecydowała się przygotować materiał do druku sugeruję, by zwięździć każdy rozdział podsumowaniem zawierającym kluczowe konkluzje. Pracę zamyka zakończenie (s. 258-271), uporządkowana alfabetycznie bibliografia (na stronach: 272-281), spis tabel i rycin (s. 282-292), aneks (s. 293-345) zawierający narzędzia wykorzystane w badaniach, a także szczegółowe wyniki analiz statystycznych. Dysertację kończy streszczenie w języku polskim i angielskim (s.355-360).

Analiza merytorycznej strony dysertacji

Dysertację rozpoczyna wstęp, który został przygotowany w klasyczny sposób, Autorka odnosi się w nim do stanu badań nad zagadnieniem edukacji małego dziecka i zwraca uwagę na potrzebę prowadzenia weryfikacji w tym obszarze oraz dokonuje streszczenia zawartości kolejnych rozdziałów pracy.

W treści rozdziału pierwszego zatytułowanego „*Problematyka wczesnej opieki i edukacji w kontekście wspomagania rozwoju psychospołecznego dzieci w wieku poniemowlęcym*”, Doktorantka zwraca uwagę na wielość pojęć odnoszących się do zagadnienia działań podejmowanych w powołanych do tego instytucjach. Prezentuje pojęcia funkcjonujące w literaturze i traktowane jako synonimy np. wczesna opieka i edukacja (w dokumentach Komisji Europejskiej), wczesna opieka nad dzieckiem i edukacja, opieka i edukacja dzieci (w pracach A. I. Brzezińskiej, K. Appelt, M. Czub, T. Czub), wczesnodziecięca edukacja (w pracy K. Sadowskiej), wczesna edukacja i opieka (w pracach L. Telki) pokazując różnice między tymi ujęciami zagadnienia. Następnie przechodzi do omówienia europejskich dokumentów regulujących kwestie wczesnej opieki i edukacji dziecka. Dalej wskazuje rodzime zmiany związane z regulacją funkcjonowania placówek opieki nad dziećmi do lat

trzech skutkujące w praktyce przesunięciem źłobków spod zarządzania przez Resort Zdrowia pod zwierzchnictwo Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej oraz zmiany organizacyjne związane z funkcjonowaniem tych placówek. W tym kontekście słusznie zwraca uwagę, że tego typu rozwiązania są zdecydowanie niewystarczające. Podkreśla konieczność prowadzenia badań dotyczących wczesnej opieki i edukacji, jako odpowiedź na rekomendacje Rady Unii Europejskiej dotyczące diagnozowania usług instytucji wczesnej edukacji. To ważne zalecenie, które wskazuje na to, by systematycznie weryfikować stan aktualny, a następnie modyfikować istniejące rozwiązania. Bez działań diagnostycznych i ewaluacyjnych wszelkie wprowadzane zmiany projakościowe są zmianami pozornymi. Doktorantka dostrzega jednak brak narzędzi pozwalających oceniać jakość wczesnej opieki i edukacji. Widzi więc potrzebę przeprowadzenia badań diagnostycznych osadzonych w szerszej koncepcji diagnozy warunków rozwoju psychospołecznego tworzonych dzieciom, rozwijanej przez panią prof. Marię Deptułę i jej zespół. Następnie stara się przedstawić wybrane argumenty wskazujące na korzyści (w wymiarze jednostkowym i społecznym) związane z objęciem małych dzieci wczesną opieką i edukacją. Dalej przechodzi do omówienia specyfiki wczesnej opieki i edukacji w perspektywie dwóch podejść: instytucjonalnego i wspólnotowego reprezentowanych przez wybrane kraje europejskie i Stany Zjednoczone. W podsumowaniu tych rozważań stwierdza (na s. 23), iż „trudno jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, jakie w polskim systemie wczesnej opieki i edukacji dominuje podejście do postrzegania instytucjonalnych form opieki nad dzieckiem do lat 3, jak są definiowane i wedle jakich założeń konstruowane”. Przyczyn tego stanu upatruje we wspomnianym już niedostatku badań, a w konsekwencji braku standardów dla opracowania spójnej koncepcji działań pedagogicznych i dobrych praktyk. Nie mając podstaw dla dalszych rozważań w postaci wyników badań prowadzonych w naszym kraju, przywołuje i omawia obowiązujące regulacje prawne. W części końcowej zaznacza, iż „polski system wczesnej opieki i edukacji nie został zintegrowany i edukacja nie jest celem nadrzędnym” (s. 28). Podejmuje też namysł na ile tak a nie inaczej ustanowione instytucje są w stanie „zastępować opiekę domową nad dzieckiem oraz sprzyjać nawiązywaniu bliskiej relacji między dzieckiem a opiekunem” (s. 28). Zastanawia się nad przyczyną tej sytuacji i upatruje jej w braku ogólnokrajowego teoretyczno-praktycznego modelu sprawowania opieki nad małym dzieckiem. Z całą pewnością, istniejące propozycje rozwiązań (które wymienia Doktorantka) wypracowane przez Fundację Rozwoju Dzieci im. J. A. Komeńskiego wespół ze specjalistami z Instytutu im. Astrid Lindgren nie wypełniają tej luki, choć mogą stanowić cenne inspiracje. W dalszej części rozdziału mgr Alicja Potorska podejmuje namysł nad dostępnością wczesnej

opieki i edukacji w Polsce oraz w wybranych krajach Unii Europejskiej. Rozpoczyna od analizy tendencji z kilku ostatnich lat. Zaznacza, że w Polsce po 2012 roku obserwuje się wzrost liczby tworzonych placówek opieki i edukacji nad dzieckiem do lat 3. Co istotne, ponad połowa tych placówek to placówki prowadzone przez podmioty prywatne. Zauważa, że w ostatnich latach wzrosła ilość dzieci dwuletnich objętych wczesną opieką instytucjonalną, co może być dobrym prognostykiem na przyszłość. Odwołując się do danych z GUS z 2014 roku wskazuje jednak, że dostępem do placówek wczesnej edukacji objęto zaledwie 3,8% dzieci. To z pewnością nie są optymistyczne dane, tym bardziej, że jak wynika z przywołanych przez Doktorantkę danych statystycznych najwyższy odsetek dzieci korzystających z instytucji odnotowano w 2011 roku. W ostatnich, latach, jak wynika z analizy kolejnych danych ten wskaźnik nieznacznie się poprawił, jednak na tle zmian w takich krajach europejskich, jak: Austria, Belgia, Hiszpania, Holandia, Kraje Skandynawskie, polskie wyniki przedstawiają się zdecydowanie niekorzystnie. W tym momencie sformułuję uwagę, która mogłaby posłużyć przy dalszych pracach nad tekstem związanych z przygotowaniem materiału do druku. Dla większej precyzji i przejrzystości, proponowałabym zestawienie danych dotyczących dostępności do placówek wczesnej opieki i edukacji dla poszczególnych krajów ująć w zestawieniu tabelarycznym. Ułatwiłoby to pokazanie, sytuacji upowszechnienia opieki nad małym dzieckiem w Polsce na tle innych krajów. Proponuję też uzupełnienie materiału o wartościowe wyniki badań porównawczych nad jakością opieki nad dzieckiem do lat trzech w wybranych krajach europejskich zrealizowanych w międzynarodowym zespole badawczym kierowanym m.in. przez prof. Małgorzatę Karwowską-Struczyk (np. Bove, C., Jensen, B., Wysłowska, O., Iannone, R. L., Mantovani, S., & Karwowska -Struczyk, M. (2018). How does innovative continuous professional development (CPD) operate in the ECEC sector? Insights from a cross analysis of cases in Denmark, Italy and - Poland, (w) *European Journal of Education*, 53(1), 34-45; Wysłowska, O., Slot, P., (2020). Structural and Process Quality in Early Childhood Education and Care Provisions in Poland and the Netherlands: A Cross-National Study Using Cluster Analysis (w) *Early Education and Development*).

Kolejny podrozdział dysertacji poświęcony został omówieniu koncepcji wychowania i opieki pedagogicznej w żłobkach. Moje wątpliwości budzi tytuł podrozdziału zredagowany następująco: „*Koncepcja wychowania w pracy z małymi dziećmi i profesjonalizacja opieki pedagogicznej w żłobkach*”. Proponowałabym, przy ewentualnym przygotowaniu do druku zapis: „*Koncepcja wychowania i profesjonalizacji opieki w żłobkach*”. Mam wątpliwość, czy

użyte przez Autorką doprecyzowanie „w pracy z małymi dziećmi” jest tutaj potrzebne. W treści tego podrozdziału w dość syntetycznej formie przedstawiono cele funkcjonowania placówek od utworzenia pierwszych placówek wczesnej opieki począwszy. Tutaj dostrzegam brak ciągłości narracji. Autorka przeskakuje od połowy XX wieku do lat 90-tych. Warto zmiany podejść do opieki nad małym dzieckiem wynikające ze zmieniających się potrzeb a przede wszystkim szerszego kontekstu społeczno-gospodarczego przedstawić w formie tabeli zbiorczej, zwracając uwagę na kluczowe dokonania się między utworzeniem pierwszych placówek a sytuacją obecną. Inaczej przecież rzecz miała się bezpośrednio po zakończeniu II Wojny Światowej, inaczej w latach 70-tych, itp. do transformacji ustrojowej, itp., gdyż zmieniało się postrzeganie dziecka, dzieciństwa i jego potencjału i potrzeb oraz roli placówek wczesnej opieki i edukacji.

Następnie, w kolejnych rozważaniach Doktorantka przywołuje głosy krytyczne na temat aktualnego podejścia do wczesnej opieki i edukacji oraz wspomina koncepcję towarzyszenia w rozwoju prof. Lucyny Telki. Odnosi się też do wykorzystywanych w pracy z małymi dziećmi w żłobkach elementów innych koncepcji np. Marii Montessori, koncepcji Lois'a Malaguzzi'ego, koncepcji wychowania nieingerującego, spontanicznego Emii Pikler, oraz koncepcji wczesnej edukacji i opieki nad dzieckiem zaproponowanej przez Annę I. Brzezińską i jej zespół. W dalszej części dysertacji mgr Alicja Potorska przechodzi do analizy założeń teoretycznych, które wyznaczają ramy Jej koncepcji badawczej. Przywołuje koncepcję społecznej psychologii rozwoju Anny I. Brzezińskiej oraz społecznej psychologii środowiskowej Augustyna Bańki. Prezentując je przedstawia logiczne argumenty za ich przyjęciem jako podstawowych dla własnego postępowania badawczego. W świetle tych właśnie koncepcji wyjaśnia jak rozumie pojęcie warunków społeczno-emocjonalnych, przestrzennych i materialnych rozwoju małego dziecka. W kolejności, przywołuje koncepcję rozwoju i kryzysów rozwojowych np. E. Eriksona oraz korzystając z wybranej literatury zagadnienia, przechodzi do charakterystyki rozwoju dziecka w okresie drugiego i trzeciego roku życia, wskazując na znaczenie kryzysu rozwojowego w tym wieku i jego pomyślnego rozwiązania w formie efektów rozwojowych. Zakończenie rozdziału stanowi przegląd literatury z obszaru badań nad wczesną opieką i edukacją. Doktorantka przywołuje badania zagraniczne oraz nieliczne rodzime badania prowadzone pod kierunkiem Ireny Lepalczyk i Ewy Marynowicz-Hetki, badania Lucyny Telki, Anety Mac, Iwony Kopaczyńskiej i Agnieszki Olczak, Katarzyny Sadowskiej oraz równie nieliczne opracowania w tym zakresie. Przygotowując materiał do druku, ten wykaz można zaktualizować np. o nową pracę K.

Sadowskiej „Wczesnodziecięca edukacja – pomiędzy instrumentalizacją a towarzyszeniem w rozwoju” (2020), pracę A. Ratajczak pt. „Wspomaganie rozwoju małych dzieci” (2019), monografię O. Wysłowskiej, M. Pacholczyk-Sanfilippo, K. Lubomirskiej pt. „Żłobki w wybranych krajach europejskich” (2020). Wymieniam te pozycje, gdyż fakt ich pojawienia się dowodzi, iż zagadnienie wczesnej opieki i edukacji jest przedmiotem coraz liczniej podejmowanych weryfikacji prowadzonych z różnych perspektyw naukowo-badawczych. Wracając do wcześniejszego wątku: doktorantka tworzy, co zasługuje na dostrzeżenie, szczegółowe zestawienie dostępnych narzędzi służących do badania warunków rozwoju psychospołecznego oraz efektów rozwoju dziecka. Analiza narzędzi przeprowadzona przez Doktorantkę jest rzetelna, przeprowadzona z licznymi odwołaniami do literatury, komentarzami, ma niewątpliwą wartość dla ich upowszechnienia w celu ewentualnych dalszych badań prowadzonych w tym obszarze.

W podsumowaniu rozdziału zwraca uwagę na pożądane cechy wczesnej opieki i edukacji w Polsce, wśród których wymienia: dostępność, elastyczność, jakość (s. 80) oraz pożądane zachowania opiekunek i opiekunów, jak: rezygnacja z powszechnie aprobowanych celów (proponowałabym zastąpić określenie „powszechny” określeniem „stereotypowy”, Doktorantka odnosi się bowiem do stereotypowego „wzorca” dziecka posłusznego, grzecznego, cichego), wspieranie rozwoju zdolności do samoregulacji, stwarzanie warunków do porozumienia z dzieckiem (s. 81).

Rozdział uważam za przemyślany, uporządkowany. Autorka wykazała się umiejętnością analizowania literatury, materiałów źródłowych, tworzenia zestawień, porównań teorii i ujęć, formułowania odautorskich komentarzy, w tym również polemik i komentarzy krytycznych. Drobne niezręczności językowe zostaną zapewne zniwelowane przy ewentualnych pracach związanych z przygotowaniem materiału do druku. Gdybym miała zasugerować uzupełnienia, zwróciłabym uwagę (w świetle założonych w dalszej części pracy celów badawczych) na przywołanie i rozwinięcie koncepcji strefy aktualnego i najbliższego rozwoju Lwa Wygotskiego. Warunki przestrzenne, materialne i społeczno-emocjonalne w placówkach odgrywają istotną rolę w tworzeniu dzieciom właśnie obszaru najbliższego rozwoju. Pani Alicja Potorska w ostatniej części pracy (rozdział trzeci) opisując np. warunki społeczno-emocjonalne (bardzo dobre, dobre i dostateczne) pisze m.in. o przejawach tworzenia dzieciom w placówkach okazji do zabawy, do samodzielnego wykonywania czynności, zachęcania ich i wspierania rozwoju autonomii, co w praktyce jest tworzeniem dzieciom możliwości działania nie tylko w obszarze ich aktualnego rozwoju, ale także w sferze najbliższego rozwoju. Warto

byłoby zatem uzupełnić treści rozdziału pierwszego o właśnie tę ważną koncepcję, a następnie odwołać się do niej, uzupełniając rozważania a także wnioski końcowe.

Rozdział drugi zatytułowany „*Założenia metodologiczne badań empirycznych*” stanowi prezentację zamysłu badawczego Doktorantki. Badania zostały osadzone w paradygmacie funkcjonalistycznym. Przedmiotem podjętych badań mgr Alicji Potorskiej były warunki rozwoju psychospołecznego tworzone dzieciom w wieku poniemowlęcym w środowisku wybranych placówek wczesnej opieki i edukacji, w szczególności zaś: warunki przestrzenne, warunki materialne, warunki społeczno-emocjonalne. Doktorantka sformułowała przyjmując za Albertem Maszke (2008) zasadnicze cele badawcze:

1. Cel teoretyczno-poznawczy, jakim jest wzbogacenie teorii pedagogiki opiekuńczej i teorii wychowania o wiedzę dotyczącą warunków przestrzennych, materialnych, społeczno-emocjonalnych tworzonych dzieciom w wieku poniemowlęcym w wybranych placówkach wczesnej opieki i edukacji.
2. Cele praktyczno- wdrożeniowe:
 - dostarczenie wiedzy dotyczącej tworzenia dzieciom w wieku poniemowlęcym w placówkach wczesnej opieki i edukacji warunków przestrzennych, materialnych i społeczno-emocjonalnych sprzyjających ich rozwojowi psychospołecznemu (proponuję zmianę szyku zdania w sytuacji przygotowania materiału do druku i przyjęcie następującego zapisu: dostarczenie wiedzy dotyczącej tworzenia dzieciom w wieku poniemowlęcym warunków przestrzennych, materialnych i społeczno-emocjonalnych sprzyjających ich rozwojowi psychospołecznemu w placówkach wczesnej opieki i edukacji).
 - opracowanie i udostępnienie praktykom narzędzi do badania warunków przestrzennych, materialnych i społeczno-emocjonalnych w celu monitorowania ich w placówkach wczesnej opieki i edukacji,
 - opracowanie i udostępnienie praktykom narzędzi do oceny i realizacji zadań rozwojowych w zakresie autonomii i samoregulacji dzieci w wieku poniemowlęcym w celu monitorowania przebiegu i efektów ich rozwoju psychospołecznego oraz doskonalenia własnej pracy z dziećmi.

W kolejności, zgodnie z logiką postępowania przyjętego w metodologii nauk społecznych, sformułowała problem główny, któremu nadała następującą formę: „Jakie warunki rozwoju psychospołecznego tworzone są dzieciom w wieku poniemowlęcym w wybranych

placówkach wczesnej opieki i edukacji i jakie mają one znaczenie dla wybranych efektów rozwoju psychospołecznego tych dzieci. Uszczegółowiła go formułując cztery problemy szczegółowe, z których dwa pierwsze zostały jeszcze bardziej doprecyzowane.

Zastanawiam się nad sformułowaniem pierwszego celu szczegółowego, który brzmi: „*Jakie warunki rozwoju psychospołecznego tworzone są dzieciom w wieku poniemowlęcym w wybranych placówkach wczesnej opieki i edukacji oraz czy i w jaki sposób różnicują zmiany zachodzące u tych dzieci pomiędzy I a II pomiarem w zakresie autonomii?*”. W moim odczuciu mamy tutaj dwa problemy badawcze:

1. Jakie warunki psychospołeczne są tworzone dzieciom w wieku poniemowlęcym w wybranych placówkach wczesnej opieki i edukacji?
2. W jaki sposób warunki psychospołeczne tworzone dzieciom w placówkach wczesnej opieki i edukacji różnicują zmiany w zakresie rozwoju autonomii zachodzące u dzieci między pierwszym a drugim pomiarem?

Tę samą uwagę formułuję wobec celów 1.1., 1.2. i 1.3. także w odniesieniu do celu 2 (oraz celów 2.1., 2.2. i 2.3) który w moim przekonaniu składa się z dwóch celów szczegółowych: pierwszy dotyczy warunków tworzonych w placówkach, drugi zmian rozwojowych u dzieci w zakresie autonomii. Zaproponowane uszczegółowienie celów ma charakter porządkujący.

W odniesieniu do celów 3 i 4 zastanawiam się nad poprawnością sformułowania „*biorąc pod uwagę koncepcję pracy z małymi dziećmi realizowaną w placówce, do której uczęszczają*”. Czy nie chodzi w tym pytaniu o placówkę do której dzieci aktualnie uczęszczają w trakcie realizacji badań przez Doktorantkę? Jeżeli tak jest, bardziej zasadne byłoby użycie czasu terażniejszego „*w placówce, do której uczęszczają*”.

Doktorantka odstąpiła od sformułowania hipotez ze względu na diagnostyczny charakter badania, co jest w pełni uzasadnione przyjętymi przez Nią założeniami badawczymi.

Następnie określiła i zdefiniowała zmienne niezależne i zależne oraz określiła zależności między zmiennymi (s. 89). Wskazała narzędzia służące do badania zmiennych, określiła perspektywę badawczą oraz stworzyła szczegółową listę wskaźników, uporządkowała tworząc ich kategorie i podkategorie. Tę część opracowania uważam za przygotowaną bardzo rzetelnie z dużą dbałością o wszystkie elementy związane z planowaniem postępowania badawczego. Doktorantka wykazała się tu umiejętnością konstruowania własnego warsztatu

badawczego, wskazują na to liczne komentarze odautorskie precyzujące założenia badawcze zawarte w przypisach.

Opis metody badawczej uważam za przejrzysty i klarowny. Wybór technik i narzędzi badawczych został w sposób merytoryczny uzasadniony a sposób wykorzystania poszczególnych technik skrupulatnie opisany. Na potrzeby badań Doktorantka wykorzystwała:

- technikę obserwacji bezpośredniej jawnej, w której narzędziem były precyzyjnie zaplanowane scheduły obserwacji,
- technikę obserwacji pośredniej (obserwacje prowadziły opiekunki dzieci), narzędzie stanowiła skala do oceny autonomii dzieci i skala do oceny samoregulacji.

Na podkreślenie i docenianie zasługuje fakt, iż Doktorantka dokonała oceny rzetelności przygotowanych narzędzi (skali do badania autonomii oraz skali do badania samoregulacji). Na tej podstawie dokonała modyfikacji obu testów. Uzyskany współczynnik w teście Alfa Cronbacha pozwolił Jej stwierdzić, że przygotowane narzędzia spełniają kryterium rzetelności.

W kolejnej części dysertacji pani mgr Alicja Potorska dokonała charakterystyki grupy badawczej, terenu badań i organizacji badań. Grupę badawczą dobrano celowo, tworzyło ją dziesięć grup dzieci dwuletnich (w sumie 132 osoby w badaniu pierwszym i 131 w badaniu drugim) z czterech placówek wczesnej opieki edukacji zlokalizowanych w Toruniu i Sępólnie Krajeńskim. Dla swoich badań Doktorantka uzyskała akceptację Komisji ds. Etyki Badań Naukowych Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego. Dodatkowo, w celu zapewnienie anonimowości dzieciom biorącym w badaniach zakodowała dane dzieci oraz placówek, w których prowadziła badanie. Badania zrealizowane zostały w dwóch etapach (po uzyskaniu zgody rodziców i opiekunów prawnych dzieci). Pierwszy zrealizowano w okresie grudzień 2017 r.- styczeń 2018 r., drugi: czerwiec-lipiec 2018 r.

Podsumowując analizę rozdziału drugiego, stwierdzam, że Doktorantka wykazała się bardzo dobrym warsztatem metodologicznym, co więcej, planując badania udowodniła, że doskonale zna i rozumie specyfikę funkcjonowania instytucji wczesnej opieki i edukacji, rozumie potrzeby rozwojowe dzieci w wieku 2-3 lat.

W rozdziale trzecim pt. *„Warunki do rozwoju psychospołecznego tworzone dzieciom w wieku poniemowlęcym w wybranych placówkach wczesnej opieki i edukacji i ich znaczenie dla*

wybranych efektów rozwoju psychospołecznego tych dzieci” pani mgr Alicja Potorska przedstawiła wyniki przeprowadzonych badań. Dla uporządkowania narracji, w części wprowadzające do rozdziału, warto omówić przyjętą kolejność podejmowania i analizowania poszczególnych zagadnień. Sugeruję, podczas dalszych prac nad ewentualnym przygotowaniem testu do druku, wyjaśnić przyjętą strategię opisu materiału empirycznego. Doktorantka nie opisuje wyników kierując się kolejnością sformułowanych problemów badawczych, nie odpowiada na postawione na 86 pytania badawcze, lecz według innego klucza porządkuje prezentuje materiał badawczy, takiego postępowania nie uważam za błąd. Dla przejrzystości narracji warto wyjaśnić i uzasadnić przyjętą kolejność omawianych zagadnień. Ułatwi to percepcję prezentowanych wyników badań.

Mgr Alicja Potorska w pierwszej kolejności w treści tego rozdziału omawia wyniki badania statystycznego dla zmiennej: poziom autonomii dzieci (przeprowadzony dla grupy 131 osób) oraz poziom samoregulacji dzieci (dla pomiaru pierwszego z udziałem 132 osób i pomiaru drugiego przeprowadzonego w grupie 130 osób). W obu przypadkach podjęła zadanie weryfikacji różnic ze względu na płeć, nie stwierdziła jednak istotnych statystycznie. Następnie zaprezentowała wyniki badania warunków przestrzennych, warunków materialnych i warunków społeczno-emocjonalnych przeprowadzonych w dziesięciu placówkach wczesnej opieki i edukacji (przeprowadzone jednorazowo Autorka słusznie założyła, że warunki w drugim pomiarze zasadniczo nie ulegną zmianie. W pierwszej kolejności poczynionych analiz porównano zgodność obserwacji dokonanych przez dwóch niezależnych obserwatorów. W dalszej części opracowania zaprezentowano zmiany w zakresie poziomu autonomii i samoregulacji badanych dzieci, które dokonały się między pierwszym a drugim pomiarem. Mgr Alicja Potorska stwierdziła statystycznie istotną różnicę między pierwszym a drugim pomiarem w zakresie obu badanych zmiennych. W dalszym etapie analizy i opracowania zebranego materiału porównane zostały warunki przestrzenne, materialne i społeczno-emocjonalne wszystkich placówek uczestniczących w badaniach. Wykonano analizę skupień, na podstawie której pogrupowano poszczególne placówki wyłaniając: placówki tworzące bardzo dobre, dobre, dostateczne warunki przestrzenne, materialne, społeczno-emocjonalne tworzone dzieciom w placówkach. Następnie dokonano szczegółowej charakterystyki każdej z tych grup. Z tej analizy wynika, że instytucje, które uznane zostały za tworzące bardzo dobre warunki aranżowały warunki dla indywidualnego rozwoju tak, że dawały one dzieciom wiele okazji do swobodnej aktywności (w przestrzeni zamkniętej i otwartej przestrzeni ogrodu), aktywności dostosowanej do zainteresowań,

potrzeb dzieci, umożliwiającej samodzielne, nieskrępowane działanie (w tym czynności samoobsługowe) odpowiadającej potrzebom rozwojowym; przestrzeń była łatwo identyfikowana przez dzieci, współtworzona przez nie, dająca możliwość indywidualnych wyborów, zapewniająca poczucie bezpieczeństwa i komfortu; dzieci były zachęcane do podejmowania aktywności; opiekunowie potrafili podążać za dziećmi, współdziałać z nimi, respektowali potrzebę intymności, tworzyli warunki dla ich rozwoju emocjonalnego (np. rozpoznawania własnych emocji, radzenia sobie z emocjami, itp.).

Przeprowadzone przez Doktorantkę badania wskazują też, że część placówek zapewnia dzieciom dostateczne (minimalne) warunki, nie respektując wielu istotnych potrzeb rozwojowych a czasem wręcz ograniczających potrzeby dzieci i ich aktywność np. możliwości dokonywania wyboru, swobodnego przemieszczania się, samoobsługi, swobodnego dostępu do zabawek i materiałów edukacyjnych, podejmowania zróżnicowanej aktywności ruchowej.

Pani mgr Alicja Potorska w dalszej kolejności podjęła próbę interpretacji uzyskanych wyników przeprowadzonych testów statystycznych dla zmiennej autonomia i zmiennej samoregulacja. Interpretując wyniki odwołała się po raz kolejny (i słusznie) do koncepcji kryzysów rozwojowych Eriksona. Stwierdziła, że dzieci uczestniczące w badaniach nie osiągnęły jeszcze równowagi rozwojowej, stąd takie a nie inne rezultaty uzyskane podczas weryfikacji. Na s. 229 formułuje dwa przypuszczenia, pierwsze dotyczy rozwoju autonomii, że u dziecka w tym wieku dopiero rozpoczyna się rozwój poczucia własnej odrębności, zaś w badaniach uchwycono moment rozwijania się tych umiejętności w procesie rozwiązywania kryzysu; drugie dotyczy rozwoju samoregulacji. Rozwijając tę myśl, sugeruję odwołać się do wspomnianej już koncepcji Lwa Wygotskiego, pozwoliłoby to Doktorantce pełniej ująć analizowane zagadnienia. Dodam, iż słusznie stwierdza Autorka (na s. 231), iż warto byłoby przeprowadzić kolejne – III badanie obejmujące ocenę rozwoju, które mogłoby dać istotne statystycznie i wartościowe poznawczo wyniki. Choć bez wątplenia uzyskane przez Nią rezultaty mają dużą wartość poznawczą. W końcowej części analizy i omówienia wyników badań mgr Alicja Potorska prezentuje rezultaty zmian w zakresie autonomii. Następnie bada korelacje między: poziomem autonomii i samoregulacji a przyjętą koncepcją pracy placówki.

Pracę wieńczy zakończenie, w którym Autorka badań odnosi się do założeń pracy i celów badań. Formułuje następujące wnioski:

-Warunki przestrzenne i materialne tworzone w placówkach wczesnej opieki i edukacji różnicują w sposób istotny statystycznie zmiany w zakresie autonomii u dzieci,

- Warunki przestrzenne tworzone w placówkach wczesnej opieki i edukacji w sposób istotny statystycznie różnicują zmiany w zakresie samoregulacji dzieci.

Dalszej weryfikacji, refleksji, interpretacji wymaga kwestia warunków określonych przez Doktorantkę jako dostateczne, które jak wynika z badań warunkują rozwój zarówno autonomii, jak i samoregulacji. Warto, w przyszłych badaniach (na co zwraca uwagę pani Alicja Potorska na s. 262-263) uwzględnić inne czynniki determinujące zmiany rozwojowe w grupie dzieci o dostatecznych warunkach materialnych i przestrzennych.

- Warunki społeczno-emocjonalne tworzone w placówkach wczesnej opieki i edukacji determinują zmiany w zakresie samoregulacji

-Warunki społeczno-emocjonalne tworzone w placówkach nie różnicują zmian w zakresie autonomii dzieci w okresie poniemowlęcym.

- Niedyrektywna koncepcja funkcjonowania placówki, zorientowana na zapewnienie dziecku bezpieczeństwa emocjonalnego (liczebność grup, grupy mieszane, przebywanie przez dzieci na stałe w jednej sali, obecność rodziców w sali, itp.) oraz na podążanie za potrzebami rozwojowymi dziecka i uwzględnianie momentów gotowości do podejmowania nowych zadań rozwojowych determinuje poziom osiągnięć rozwojowych dzieci w zakresie autonomii i samoregulacji.

Na docenienie zasługują wyeksponowane w części końcowej rezultaty badań. Pierwszym z nich jest wypracowane przez Doktorantkę i przez nią zweryfikowane narzędzie (zamieszczone w aneksie pracy) pomocne w diagnozie poziomu autonomii i samoregulacji dzieci w wieku poniemowlęcym oraz w procesie wspierania rozwoju tych dyspozycji. Drugim rezultatem badań jest wypracowana przez Autorkę dysertacji lista warunków (przestrzennych, materialnych i społeczno-emocjonalnych) placówek wczesnej opieki i edukacji sprzyjających rozwijaniu autonomii i samoregulacji dzieci w okresie wczesnego dzieciństwa.

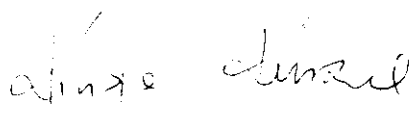
W przypadku przygotowywania materiału do publikacji sugeruję uporządkowanie treści zakończenia, wypunktowanie kluczowych wniosków, korektę powtórzeń treści (np. na s. 261 Doktorantka odnosi się do zależności między warunkami społeczno-emocjonalnymi a

samoregulacją, następnie przechodzi do zależności między poziomem autonomii a warunkami społeczno-emocjonalnymi, po czym na s. 262 powraca do kwestii samoregulacji).

Niezależnie od sformułowanych w treści recenzji pewnych uwag i sugestii, z pełnym przekonaniem stwierdzam, że wyniki badań pani mgr Alicji Potorskiej mają niewątpliwe walory poznawcze i wnoszą wkład zarówno dla teorii, jak i praktyki wczesnej opieki i edukacji.

Konkluzja

Podsumowując analizę przedstawioną do oceny dysertacji doktorskiej pani mgr Alicji Potorskiej pt. „*Diagnoza warunków tworzonych dzieciom w wieku poniemowlęcym w wybranych placówkach wczesnej opieki i edukacji a rozwijanie przez nie autonomii i samoregulacji*” przygotowanej pod opieką naukową pani prof. dr hab. Marii Deptuły i promotor pomocniczej pani dr Blanki Poćwiardowskiej stwierdzam, iż spełnia wszystkie warunki stawiane rozprawie doktorskiej określone w par. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003r. o tytule naukowym i stopniach naukowych (Dz. U. nr 65; poz. 595 z późn. zm.). W związku z powyższym wnoszę o dopuszczenie mgr Alicji Potorskiej do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Alicja Potorska'.